

Д.В.Дзятко (Мінск)

БЕЛАРУСКАЯ АФАРАГРАФІЯ

Тэрмін *афараграфія* (греч. αφορισμός ‘азначэнне’ і γραφω ‘пішу’) пакуль не выкарыстоўваецца ва ўсходнеславянскай лінгвістыцы, аднак, на наш погляд, ён адпавядае ўсім патрабаванням, якія прад’яўляюцца да спецыяльнага наймення (дэфінітыўнасць, дэнататыўнасць vs. сігніфікатыўнасць, монасемінчасць, сістэмнасць, дэрывацыйнасць, правільнасць і інш.) і таму з цягам часу можа прэтэндаваць на канвенцыяльнасць.

Пад *беларускай афараграфіяй* мы разумеем сукупнасць ідыёмных намінацыйных слоўнікаў, у якіх каталагізуюцца афарыстычныя выслоўі (афарызмы), створаныя на беларускай мове або перакладзеныя на яе з іншых моў.

Нягледзячы на адсутнасць у сучаснай лінгвістыцы цэльнай, несупярэчлівай тэорыі афарызма, вывучэнню прыроды і сутнасці афарыстычных выслоўяў прысвечаны шматлікія даследаванні А.А.Патабні, В.У.Вінаградава, М.А.Рыбнікавай, Р.В.Вінакура, Я.М.Верашчагіна, В.Р.Кастамарава, а таксама беларускіх вучоных – А.С.Аксамітава, А.Я.Міхневіча, Е.А.Плотнікава і інш.

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у Беларусі было абаронена некалькі дысертацыйных работ па дадзенай праблематыцы. Так, у кандыдацкім даследаванні А.К.Сычовай “Функционально-семантическая структура басенного афоризма” (Мінск, 1996) вывучаны байкавыя афарызмы расійскіх аўтараў І.Крылова, І.Дзмітрыева, А.Сумарокава, І.І.Хемніцара, І.Ізмайлова, а таксама айчынных пісьменнікаў К.Крапівы, У.Корбана, Э.Беласевіча і інш.: з улікам спецыфікі мовы мастацкай літаратуры вызначана катэгорыя, што з’яўляецца моўным выражэннем вобразу аўтара ў байкавым афарызме, разгледжаны паняцыйныя катэгорыі, якія выражаюць мастацкую мадальнасць, апісаны сітуацыі праяўлення дадзеных катэгорый і спосабы іх фармальна-граматычнага выражэння, ахарактарызаваны логіка-семантычныя адносіны ўнутры байкавага афарызма і спосабы іх ускладнення [7].

У сваім даследаванні “Лексіка-граматычныя і семантыка-стылістычныя асаблівасці беларускага паэтычнага афарызма” (Мінск, 2002) А.Я.Леванюк вызначыла адносіны беларускага паэтычнага афарызма як маўленча-камунікацыйнай адзінкі да нацыянальнай ідыяматыкі, ахарактарызавала лексіка-граматычную і лексіка-семантычную спецыфіку беларускага паэтычнага афарызма праз аналіз тропай, раскрыла семантыка-сінтаксічную і стылістычную спецыфіку паэтычнага афарызма

праз аналіз рытарычных фігур, разгледзела іншыя шляхі пабудовы афарыстычнага мікратэксту – уключэнне фразеалагізмаў, выкарыстанне звароткаў, рыфмы, рытмікі, гукапісу і пад. [4]

Сур’ёзным укладам у агульную тэорыю афарызма з’яўляецца манаграфічнае даследаванне Я.Я.Іванова, у якім удакладнена паняцце афарызма як уласна лінгвістычнага аб’екта, вызначаны прынцыпы дыферэнцыяцыі афарыстычных адзінак паводле іх агульнакатэгарыяльных адрозненняў, акрэслена месца афарызма ў сістэме камунікатыўных і намінатыўных адзінак, вызначана спецыфіка афарыстычнай семантыкі і выяўлены асноўныя семантычныя тыпы афарызма паводле яго адносін да рэчаіснасці [3]. Значную навуковую цікавасць, на наш погляд, уяўляе таксама даклад Я.Я.Іванова на IX Міжнародным кангрэсе МАПРЯЛ (1999), апублікаваны асобным выданнем “Изучение языковой природы афоризма в русистике 60 – 80 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма)” [4].

Такім чынам, можна канстатаваць, што ў сучасным мовазнаўстве ўжо створана пэўная лексікалагічная база для паспяховага развіцця нацыянальнай афараграфіі. Аднак наві папярэдняе знаёмства з апублікаванымі лексікаграфічнымі працамі сведчыць пра тое, што метадалогія сістэмнай каталагізацыі афарыстычных выслоўяў пакуль што застаецца ў многім інтуітыўнай, з таму суб’ектыўнай.

На наш погляд, з усіх беларускіх слоўнікавых выданняў, у якіх апісваюцца разнастайныя афарыстычныя выслоўі, “крылатыя” выразы, цытаты і пад., да афараграфічных адназначна могуць быць аднесены толькі некалькі – класічная праца Ф.М.Янкоўскага [8] (далей – КСА), слоўнік Н.В.Гаўрош і Н.М.Нямковіч [1] (далей – АВ), а таксама два зборнікі А.Я.Міхневіча, якія некалькі адрозніваюцца ад папярэдніх выкарыстаннем спрошчаных прыёмаў лексікаграфізацыі [5; 6] (далей – МЭ і ВВ адпаведна). Іншыя выданні – разнастайныя падборкі несістэматызаваных аўтаафарызмаў [Марчук, Елсуков], а таксама зборнікі, якія не ўтрымліваюць нацыянальнага моўнага матэрыялу [Чечет, Жадан] могуць быць аднесены да сферы ўласна беларускай лексікаграфіі толькі ўмоўна, таму ў дадзеным артыкуле не аналізуюцца.

Прааналізуем структурна-зместавыя асаблівасці выяўленых беларускіх слоўнікаў афарыстычных выслоўяў.

Крыніцамі матэрыялу для большасці афараграфічных выданняў паслужылі адпаведныя мастацкія тэксты. Так, складальнікамі АВ выкарыстаны кантэксты 182 беларускіх пісьменнікаў, аўтарам КСА – тэксты беларускіх і некаторых рускіх пісьменнікаў, а таксама асобных палітыкаў (69 аўтараў), А.Я.Міхневіч уключыў у ВВ цытаты, адабраныя са збору твораў Якуба Коласа ў 12-і тамах (1961 – 1964). У МЭ Януша Нямігі

(у афарыстычнай яго частцы) таксама ўключаны мастацкія кантэксты, якія дапоўнены асабістымі запісамі аўтара.

Асноўнымі кампанентамі мегаструктуры беларускіх афараграфічных выданняў з'яўляюцца:

а) аўтарская прадмова: (АВ; КСА; МЭ: “Узнімем келіхі надзеі”; ВВ: “Свет мнагалучны і мнагавобразны...”);

б) тэарэтычны нарыс (АВ: “Афарызмы – гэта тэрміновыя тэлеграмы розуму (Афарызм як двухпланавая моўная адзінка. Афарыстычнасць выслоўяў. Афарызацыя. Нацыянальная афарыстыка”));

в) корпус (АВ; КСА; МЭ; ВВ);

г) паказальнікі (АВ: алфавітны паказальнік афарыстычных выслоўяў, алфавітны пералік аўтараў афарыстычных выслоўяў; КСА: алфавітны паказальнік [выслоўяў]).

Акрамя вылучаных традыцыйных кампанентаў, у мегаструктуру МЭ ўваходзіць таксама песня “Будзьма!” (тэкст Г. Барадуліна, музыка Э. Зарыцкага).

У прааналізаваных слоўніках выкарыстоўваецца два тыпы кампанавання матэрыялу – алфавітны і сістэматычны.

Алфавітная макраструктура характэрная для АВ і МЭ, прычым у МЭ слоўнікавыя артыкулы (у тым ліку і тыя, што прысвечаны апісанню афарызмаў) размяшчаюцца па ключавых словах у парадку алфавіту: *ад сэрца, Абуль-Фарадж, алаверды, Аліева Ф.*, анекдот і г.д.

Сістэматычная макраструктура прынята ў АВ (матэрыял падаецца па 45 тэматычных групах: “Кожны чалавек – гэта цэлы свет”: чалавек, яго існасць, вартасць, значнасць, месца на зямлі, “Няпростая, як свет, людская годнасць”: гонар, годнасць чалавека, народа; павага, пашана, “Між людзей быць не можа старонняга болю”: людзі, народ, нацыя; чалавек і грамадства; чалавек і сусвет; дзяржава і закон; улада; палітыка і інш.) і ў ВВ (матэрыял кампанаваны па 13 тэматычных групах: “Пачатак мудрасці і філасофіі...”, “Людскі наш лёс – былінка поля...”, “Чытаць кнігу Божай прыроды...”, “Месца, дзе ронім мы першыя слёзы...” і інш.).

Мікраструктура названых слоўнікаў складаецца з шэрагу стандартызаваных кампанентаў, паслядоўнасць і фактычнае напаўненне якіх абумоўлены аўтарскай канцэпцыяй кожнага з выданняў.

Зона намінацыі супадае з зонай ілюстрацый і фарміруецца ўласна афарыстычным выслоўем: *Адзін прыйшоў / і след пакінуў, / Другі прыйшоў, / каб наслядзіць* [АВ]; *Які вялікі цяжар нясе на плячах той, за якога хоча трымацца многа людзей!* [КСА]; *Шмат незарубцаваных ран / На долях і ў сэрцы народа* [ВВ].

Зона экстралінгвістычнай інфармацыі ўключана толькі ў структуру слоўнікавага артыкула ў выданні Ф.М.Янкоўскага “Крылатыя словы і афарызмы”: з рамана Кузьмы Чорнага “Вялікі дзень” (1941 – 1944). Праўда, па сваёй зместавай напоўненасці названая зона ў слоўніку фактычна дубліруе звесткі, прадстаўленыя ў зоне пашпартызацыі.

У зону пашпартызацыі ўваходзіць указанне: а) на аўтара і назву твора: С.Дзяргай. Згадаў я зерне і мякіну... [АВ]; б) аўтара і спрошчанае бібліяграфічнае апісанне крыніцы інфармацыі: Кузьма Чорны, Збор твораў, т. 5, Мінск, 1955, стар. 358; в) том і старонку выдання: VII 393 [ВВ].

Літаратура

1. Гаўрош, Н.В. Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў / Н.В.Гаўрош, Н.М.Нямковіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 2012. – 638 с.

2. Иванов, Е.Е. “Изучение языковой природы афоризма в русистике 60 – 80 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма)”: IX Междунар. конгресс МАПРЯЛ (Братислава, 16 – 21 августа 1999 г.): доклады / Е.Е.Иванов. – Минск: БелДПУ, 1999. - 52 с.

3. Іваноў, Я.Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма: аўтарэф. дыс... канд. філал. навук: 10.02.19 / Я.Я.Іваноў; БДУ. – Мінск, 2004. – 23 с.

4. Леванюк, А.Я. Лексіка-граматычныя і семантыка-стылістычныя асаблівасці беларускага паэтычнага афарызма: аўтарэф. дыс... канд. філал. навук: 10.02.01 / А.Я.Леванюк; БДУ. – Мінск, 2002. – 19 с.

5. Міхневіч, А.Я. Якуб Колас разважае, радзіць, смяецца... (выбраныя выслоўі народнага песняра) / А.Я.Міхневіч. – Мінск: БелДПК, 2002. – 108.

6. Няміга, Януш. ...Узнімем келіхі: маленькая энцыклапедыя звестак пра застолле, тосты, віно, звычаі / Януш Няміга; пад аг. рэд. А.Я.Леванюк. – Брэст: БрДУ, 2011. – 132 с.

7. Сычова, Е.К. Функционально-семантическая структура басенного афоризма: автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е.К.Сычова; БГУ. – Минск, 1996. – 19 с.

8. Янкоўскі, Ф.М. Крылатыя словы і афарызмы: з беларускіх літаратурных крыніц / Ф.М.Янкоўскі. – Мінск: Выд-ва АН БССР, 1960. – 135 с.